

УДК 82.09: 82.311.1

Марина КІРЯЧОК,
аспірант

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ АПОКАЛІПТИЧНОГО МІКРОКОСМУ В РОМАНІ ЮРІЯ ІЗДРИКА «ВОЦЕК»

У статті здійснено характеристику образу головного героя роману "Воцек" з метою виявлення й наукової інтерпретації джерел психологічного напруження, емоційної нестабільності та нервового розладу наратора, що стали підґрунтям кризового стану втрати віри, гуманістичних орієнтирів і спричинили формування апокаліптичного світовідчуття.

Ключові слова: самотність, апокаліпсис, марення, мікрокосм.

На межі ХХ-ХХІ століть світова постмодерністська література насичується апокаліптичними наративами, а кінцесвітні перестороги та есхатологічні візії стають однією з характерних ознак прози означеного періоду. Кризовість переходу в новий часопростір, підсвідомий страх перетину межі тисячоліть сформував у колективній свідомості людства модель дійсності за крок від апокаліпсису як розплати за гріхи антигуманного «ядерного століття». Трагічний зміст Об'явлення Іоана Богослова – останньої книги Нового Заповіту, що пророкує Страшний суд і кінець світу, стає підґрунтям для творчих інтерпретацій та узагальнень, і, виходячи поза межі релігійного контексту, метаморфує, віртуалізується, набуває метафізичних сенсів. Для України ж, яка наприкінці ХХ ст. опиняється в надскладних політичних, соціальних, економічних обставинах, ідея балансування на межі життя і смерті, поступу та занепаду, надії та зневіри стає гостро актуальною, а тому активно розробляється митцями слова.

Рання проза українського письменника-постмодерніста Юрія Іздрика епатажна, контрверсійна, однак безумовно самобутня й талановита. Творчий доробок автора спонукає до споглядання, рефлексивних розмислів, тут відсутність зовнішньої дії компенсується стрімким внутрішнім рухом, тож реципієнт має не лише естетично сприйняти текст, а й попрацювати над його

«тілом», шукаючи шляхів пізнання «душі» твору. Р. Харчук слушно зауважує, що «проза Ю. Іздрика апелює передусім до відчуттів, вона, як і психотропні засоби, здатна впроваджувати читача у дивний емоційний стан зависання між реальністю й сновидінням» [6, с. 156].

Роман «Воцек» став своєрідною візитівкою письменника та втіленням нового, епатажного за формою та за змістом, постмодерністського письма в українській літературі.

На нашу думку, домінуючим елементом світобудови, концептуальною основою сприйняття та відображення дійсності у «Воцєку» є апокаліптичність. Тут апокаліпсис – це не лише Страшний суд та велике пророцтво, а процес, що підпорядковує собі свідомість літературного персонажа та призводить до повної деконструкції створеного автором літературного виміру. Головний герой знищує кордони реальності, подорожує вглиб власного «я», аби віднайти відповідь на питання про те, що ж лежить в основі речей, що змушує його тіло рухатись, дихати, відчувати, що дає сили кохати, вірити, бути. Для Воцєка ідея людського існування винятково в рамках фізичної оболонки стає непереконаливою (адже герой неодноразово долав межу тілесності, подорожуючи як углиб свого тіла, так і далеко назовні), його єство охоплює весь світ: вловлює плин часу, порух вітру, шепіт піску, стискається до розміру піщинки або ж споглядає з космічної висоти своє «анемічне тіло». Воцєк – це світ всередині, мікрівимір, макроенергія, він творець і руйнівник, Бог і Ніщо, він приречений на страждання, та саме воно дарує його існуванню сенс.

Роман складається з двох розділів, однак не має лінійно вибудованого сюжету. Подібний до нотатника психоемоційних станів та рефлексій, він вміщує віртуальний мікрівсесвіт душі героя, який, руйнуючись, залишає у свідомості читача калейдоскоп вражень, розібрану мозаїку з думок, що її кожен реципієнт має можливість скласти по-своєму. Ірраціональне подієве тло роману творять дві сюжетні лінії: історія хвороби та історія кохання. Саме кохання до А. слугує каталізатором апокаліптичного поступу в свідомості наратора.

Закоханість для Воцєка стає сенсом існування. Зазвичай апатичний і практично бездіяльний, байдужий до інших, у любові

він по-справжньому захоплений, одержимий почуттям. Світ для нього зосереджено в образі коханої, кожному хвилину життя герой присвячує А. Тому велике подивування й неспокій викликає у Воццека те, що його обраниця, хоч і кохає, але все ж існує окремо, і виміри їхні не тотожні: «Я ж уміщаю цілий світ. Усе, що тобі потрібно. Все-все. Я ніяк не можу збагнути, як вдається тобі бути десь поза мною. Як вдається жити окремо. Мати власну волю. Бажати чогось іншого. Дихати самій» [2, с. 130]. Почуття до А. стають патологічно хворобливими, героя сповнює егоїстичне бажання асимілювати, підкорити, підпорядкувати тіло й душу коханої власній волі. Однак наприкінці твору Воцcek – розгублений, морально зломлений і знову самотній. Нещаслива любов ще раз переконує героя у безглузді світу, віддаляє від інших. Дві молитви, що ними закінчується кожен з двох розділів роману, ніби замикають його в кільце і, разом з тим, підсумовують дві основні сюжетні лінії твору. Велике й світле почуття зникло, розтануло і, зрештою, ще більше занурило Воццека в апокаліптичну самотність. У молитвах герой благає спочинку й спокою. Герой не бажає жити, благаючи в Бога, «щоб душа не мала ніде й ніколи нізащо й ніскільки ніякого ні краю, ні кінця, а тільки забуття і спокій» [2, с. 148]. Наприкінці твору Воцcek благає спасіння, та, розпадаючись, розсипаючи слова хаосом із літер, молитва зникає, а тому ніколи не буде почута.

Прикметно, що героїня, кохана Воццека, у тексті практично відсутня тілесно, наприклад, має не ім'я, а лише позначку. На кількох сторінках тексту читач довідується про деталі життя А. до і після зустрічі з Воццеком. Щоправда, стисло окреслена автором хронологія не дає змоги зрозуміти і, що найголовніше, «відчутти» героїню як ціле, адже почуття, надії, емоції – усе те, що сповнює життя сенсом, творить особистість, несе зміст, а не форму, залишається незвіданим. У романі А. постає своєрідним символом кохання, бажаною симуляцією, але не реальністю. Тому, усвідомивши штучність почуття, що здавалось основоположним, сакральним, Воцcek просто стирає з пам'яті кохану. Щасливі спогади вмирають і разом з тим літера А. як візуальне втілення реальної особи розпадається на шматки, залишаючи по собі Ніщо.

Відчуття замкненого простору й безвиході сповнює увесь твір, котрий стає не просто текстом, але рухомою конструкцією, що змінюється, розвивається та рухається за власними правилами. Задля того, щоб відповідний змістові настрій, ритм не було втрачено, Іздрик застосовує відповідну манеру письма. Виникає щось на зразок «ефекту причетності» – читач рухається разом з героєм, відчуває таку саму невпевненість у тому, що буде далі, а сама будова тексту слугує своєрідним кодом до розуміння змісту роману. Вагомим значення набуває й мова твору, котра, втрачаючи здатність передавати події й стани адекватно, перетворюється на своєрідне ієрогліфічне письмо, в якому слова, що виражають сплутані й химерні думки героя, самі стають мутантами, втрачають свої значення, виявляються лише віддзеркаленням незнайомого, безмежно далекого виміру. Т. Гундорова зауважує, «недоступність сенсу слів, втрата значення слів або ж безмежність щоразу нового звучання – ось що стає основою абсолютної некомунікабельності. Це – прообраз постмодерного Апокаліпсису, де відсутня референція, а існує лише дзеркальна поверхність стилізації та повторень» [1, с. 110]. Мова стає фрагментарною, уривчастою, складається з графічних знаків, синтагм, не лише семантично окреслює, але й візуалізує думки героя.

Фактично втративши сенс існування й зв'язок із реальністю, Воцcek тікає від болю у безмежжя химерних сновидінь, мережива асоціацій, марно намагаючись віднайти спасіння. На думку Л. Стефанівської, основними засадами світовідчуття героя в романі стають такі: «існування земне є недосконалим і не сповненим, бракує в ньому присутності справжньої реальності, а людина самотньо протистоїть цілком незалежним від нього ворожим силам, без шансу на порятунок, тому жодні спроби протиборства не мають сенсу» [4, с. 191]. Тому самотність є найбільш прийнятним станом для Воццека. Потерпаючи від тілесного болю, блукаючи лабіринтами сновидінь, він завжди залишається наодинці з собою, заглиблений у перипетії свого симульованого веселю. Будь-які стосунки із зовнішнім світом відбуваються опосередковано, здебільшого крізь призму спогадів. Наприклад, у главі «Прихід героїв» на своїх друзів, знайомих герой дивиться ніби крізь скло,

даючи кожному з них коротку й байдужу характеристику. Так, зрештою, ставляться до Воццека й інші. Закохавшись в А., він не сприймає її як індивідуум, суб'єкт окремого світу, натомість намагається перетворити кохану на частину себе. На думку М. Павлишина, для Воццека, загубленого у вирі марень та снів, узвичаєним є сумнів в існуванні інших, похідний від сумніву щодо сутності предметів поза суб'єктом, «а от відчуті повноцінність Іншого – це важко і страшно. Інший, як і «я», залишається загадкою: підтверджений досвідом, звичаєм і почуттям, він опиняється під знаком запитання в тій хвилині, коли постає питання про можливість його існування» [3, с. 24].

Отже, герой «Воццека» є лише об'єктом, породженням нереального гіперпростору, доторкнутися до світу реальності він може лише одним шляхом – у снах.

Існує думка про те, що сні мають нерозривний зв'язок із дійсністю, однак відкривають шпарину для осягнення незвіданих вимірів людської свідомості. Психолог та філософ З. Фройд у праці «Тлумачення сновидінь» [5] говорить про те, що уві сні активізуються незначущі, на перший погляд, моменти нашої свідомості, котрі в сновидіннях набувають зовсім інших, вагоміших та чітко окреслених форм. До того ж, за Фройдом, сні є лише прагненням задоволення наших внутрішніх бажань, котрі і являють собою підґрунтя будь-якого сновидіння.

Саме територія снів стає основою Іздрикового наративу, тільки тут Воццек здатен вільно мислити, діяти відповідно до власних ірраціональних потреб і бажань, позбавлений тиску відповідальності перед соціумом, далекий від загальноприйнятих правил і норм. Герой бачить сні, і лише вони засвідчують його присутність, факт існування в реальному вимірі. До того ж, світ снів для Воццека – послідовний і зрозумілий, саме там він відчуває себе творцем, деміургом, на рівних змагається з «архітектором сновидінь», іронізує, мислить, відчуває. На відміну від потворної одноманітної реальності, що стає для героя холодною пустою, простір марень дарує йому багатогранність перевтілень і станів, котрі, однак, остаточно розчленовують його «я».

Апокаліпсис у «Воццеку» десакралізується, символізує стан критичного напруження мікрокосму (душі), що, втрапивши

внутрішній сенс, знищує зовнішню симульовану оболонку. Щоправда, герой часто звертається до Господа (молиться, благає про допомогу, звільнення, божественне провидіння), однак залишається не почутим, адже у віртуальному просторі Воццека немає Бога, а існує лише він один – самотній і байдужий до всього людського.

Л. Стефанівська зауважує, що у романі відчувається песимізм з причин усвідомлення кризи цивілізації, спричиненої нівеляцією усталених ієрархій цінностей, що веде людство до катастрофи, тому що «ідея людини була поставлена над ідеєю Бога, через що цінностям забракло трансценденції – тому світ візуальний є світом удаваним, прикриттям хаосу» [4, с. 190]. Герой констатує занепад людства, збайдужілого до колись найсвятіших речей (недарма для Воццека-батька смерть сина і дружини стає найкращим і єдиним шляхом порятунку родини від лихого, жорстокого світу), бачить навколо одне велике і неподільне Ніщо, основою його, як і світу загалом, є пустка. Ця думка лише утверджує відчуття фальшованості, гри, якими сповнений реальний вимір. Тому він робить свій вибір – назавжди покинути межі «нашого-вашого» часу і простору.

Глобальна людська самотність, збайдужілість до простих життєвих радостей, людських почуттів у романі поєднується з відчуженням і зневірою в соціумі як носієві культурно-моральних основ. Тож для головного героя логічним є висновок про те, що тільки «соціальна смерть» може бути єдиним способом порятунку його душі. Адже все, що оточує його, розпадається, перетворюється на уривки спогадів, варто лише спробувати осмислити навколишню дійсність, зазирнути під яскраву обгортку і відчути її холодну штучність. Весь світ для героя роману – ілюзія, симуляція, та й сам він є його продуктом.

Р. Харчук наголошує, що «головною рисою Воццека є його егоїзм, а центральною проблемою, як здається, – проблема віри. Історія його хвороби, його діагноз, як впливає із роману, стали наслідком егоїзму й нігілізму, а також його надвразливості. Можна припустити, що Ю. Іздрік на прикладі Воццека показав, як індивідуалізм, який був основою цінністю для екзистенціалістів і модерністів, перероджується в егоїзм і нігілізм, а свобода волі, що відкидає волю Божу, отожднюється з

атеїзмом» [6, с. 161]. Вірогідно, взаємодія між категоріями «я» і «суспільство» у романі стає підґрунтям для розуміння мотивації героя в прагненні до крайнього відчуження, аскетизму. Воццек усіяко підкреслює, що обридлий йому ворожий світ урятувати неможливо, адже більшість його мешканців ведуть «загальноприйнятний» спосіб життя, навіть не усвідомлюють те, наскільки жалюгідні цінності сповідують. Крайній нігілізм наратора стає джерелом його хвороби, але саме хвороба дарує Воццеку шанс на спасіння, дає шанс у плетиві марень і саморефлексій віднайти віру в людину, життя, Бога.

Отже, у романі «Воццек» Юрій Іздрик конструює віртуальний апокаліптичний вимір, приречений на знищення. Герой стає добровільним заручником штучного мікрочесвіту, самотнім і знесиленим, приреченим на безкінечні блукання лабіринтами марень та візій. Однак цей всесвіт підкоряється виключно волі Воццека (Іздрика), рухається, видозмінюється, пульсує думками та інтерпретаціями, а тому живе доти, доки на змученому болем обличчі наратора присутня іронічна усмішка.

Література:

1. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн / Тамара Гундорова. – К. : Критика, 2005. – 264 с.
2. Іздрик. Воццек & Воццекургія : [роман] / Іздрик. – Львів : Кальварія, 2002. – 204 с.
3. Павлишин М. Передмова / Марко Павлишин // Іздрик. Воццек & Воццекургія : [роман] / Іздрик. – Львів : Кальварія, 2002. – С. 7-30.
4. Стефанівська Л. Післямова / Лідія Стефанівська // Іздрик. Воццек & Воццекургія : [роман] / Іздрик. – Львів : Кальварія, 2002. – С. 178-199.
5. Фрейд З. Толкование сновидений : пер. с нем / Зигмунд Фрейд. – СПб : Азбука-классика, 2004. – 512 с.
6. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза: Постмодерний період : навч. посіб. / Р. Б. Харчук. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 248 с.

Марина Кірячок. Істочники формування апокаліптичного мікрочесма в романе Юрія Издрька «Воццек».

В статтю здійснена характеристика образу головного героя роману «Воццек» з метою виявлення і наукової

інтерпретації істочників психологического напруги, емоциональной нестабільності і нервного расстройства наратора, которые стали основой кризисного состояния утрати веры, гуманистических ориентиров и способствовали формированию апокаліптичного мироощущения.

Ключевые слова: одиночество, апокаліпсис, бред, мікрочесм.

Maryna Kiryachok. The Sources of Formation of Apocalyptic Microcosm in the Novel «Wozzeck» by Yuri Izdryk.

The article deals with the description of an image of the main hero of the novel «Wozzeck» to identify and scientifically interpret the sources of narrator's psychological stress, emotional instability and nervous breakdown, which became the crisis basis for the loss of faith and humanistic orientation and which caused the formation of apocalyptic worldview.

Key words: loneliness, Apocalypse, delirium, microcosm.